

Miscellanea

IO. BARCLAYVS

Natus 28. Ianuarij
1582.

Obijt 12. Augusti
1621.

Gente Caledonius Gallus natalibus hic est
Romam Romano qui docet ore loqui.

D. du Montier pinxit C. Mellan sculp.

H. Gruter

Tidigmoderna nationalkaraktärer

John Barclay och folken i Europa

BO LINDBERG*

I forskningen om nationalismen har det länge betonats att den är en modern företeelse, beroende av industrialisering, nya medier och medborgarrätt som förelåg först under 1800-talet. Åsikten har drivits i en önskan att motverka essentialistiskt anstrukna tolkningar av nationen som en given entitet verksam historien igenom. På senare tid har man i och för sig med nya ögon börjat uppmärksamma uttrycken för nations-tänkande och nationell identitet före moderniteten, men nationalismen som utvecklad ideologi med sambandet mellan stat och nation som bärande princip förblir reserverad för 1800-talet.

Forskningen om Europa-idéns och den europeiska identitetens historia uppvisar ett liknande mönster. I kontrast till försöken att ge den europeiska gemenskapen en lång historia genom att blåsa upp betydelsen av enstaka förekomster av orden "européer" eller "Europa" under medeltiden, har forskningen framhållit att ett Europa-begrepp inte föreligger förrän på 1500-talet, då medvetandet om andra världsdelar blev klarare. Det har även satts i fråga om ett det fanns ett mentalt medvetande om Europa före 1700.

Här skall jag uppmärksamma en nylatinsk text med bäring både på nationalismen och Europas identitet: John Barclays *Icon animorum* från 1614. Jag har då och då stött på den i svenskt akademiskt källmaterial från 1600-talet som jag undersökt i andra ärenden. Den skulle kunna bli avstampen för ett projekt, men sådana blir inte alltid av. Jag nöjer mig här med en presentation av texten för Lychnos läsare, med ett minimum av referenser.

Icon animorum uttrycker inte nationalism i betydelsen favorisering av det egna landet, tvärtom. Men otvetydigt handlar den om nationalkaraktärer,

* Professor em. i idé- och lärdomshistoria i Göteborg, bolindberg@gmail.com

om Europas folk och deras seder och egenskaper. Där finns också en ansats till en idealt färgad föreställning om Europa som helhet sammansatt av olikheter. *Icon animorum* kullkastar inte rådande åsikter om nationalismens och Europa-idéns historia. Men den är ett vittnesbörd om tidig-moderna föreställningar och stereotyper om Europa och dess folk och tillika en påminnelse om varaktigheten hos dessa. Den har dessutom ett begreppshistoriskt och språkligt intresse däri att den sätter tidig-moderna latinska ord på för idéhistorikern välbekanta teman och begrepp.

John Barclay (1582–1621) var en migrerande europé, skotte till börd men född och uppvuxen i Frankrike som katolik. Han tycks ha rest en hel del i Europa redan under ungdomsåren. 1606 blev han bosatt i England, där han gick kungen, Jakob I, till handa i diplomatiska och opinionsbildande ärenden. Diplomatiske missioner förde honom till olika länder i södra Europa. På 1610-talet försvagades hans position vid hovet i London och han sökte då beskydd och uppehälle på annat håll, först i Frankrike men från 1616 i Rom, där han välkomnades trots att han på engelskt uppdrag kritiserat påvemakten och givit ett negativt porträtt av italienerna i *Icon animorum*.

Idéhistoriskt kan Barclay beskrivas som humanist i senrenässansens slutskede; i sin oklara nationstillhörighet liknar han tidigare berömda humanister som Erasmus och Luis Vives. Hans språk var latin, men han var inte professionell akademiker, snarare litteratör; i slutorden av *Icon animorum* kritiserar han de lärde som lever mer bland resterna av det förgångna än i samtiden. Barclay är mest känd för succén *Argenis* (1621) som med sin genomtänkta intrig var ett steg i romangenrens utveckling; med sin monarkiska och antiaristokratiska tendens var den länge också omtyckt läsning för anhängarna av stark kungamakt. *Icon animorum* är likaså en text som drar åt skönlitteraturen. Den saknar lärda referenser och sågs som satirisk; i senare utgåvor infogades den som del fyra i Barclays *Euphormionis Lusini Satyricon*, en delvis självbiografisk berättelse om Euphormio Lusinus resor och upplevelser i olika länder. Med satir menas här humoristiska inslag, inklusive anekdoter; satir vid den här tiden var inte så förknippat med polemiskt hån som numera. Vad som är humor och allvar i *Icon animorum* är inte alltid lätt att avgöra.

Icon animorum betyder ordagrant 'avbildning av själarna'; 'själsspegel' skulle kunna vara en översättning till 1600-talssvenska. Det är rättvisande; skriften handlar nämligen inte bara om nationalkaraktärer utan också om enskilda människors, eller snarare människotypers, egenskaper och beteenden. Barclay skriver om egenskaperna och böjelserna hos olika åldrar: barndom, ungdom, mannaår och ålderdom och vidare om olika lynnen: de briljanta, de kvicka, de ofövägna och stolta, de försiktiga och tillbakadragna samt de entusiastiska som saknar uthållighet. Ett kapitel

IOANNIS
BARCLAI

Icon Animorum.

FRANCOFVRTI,
Apud Danielem & Daudem Au-
btios, & Clementem Schleichium:

ANNO M. DC. XXV.

ägnas affekter som härrör ur kärleken, ett annat den psykiska dispositionen hos tyranner respektive legitima härskare och hos valda kungar och sådana som ärvt sina kronor. Även olika sociala och professionella kategorier får sina egenskaper beskrivna: adel, hovfolk, ämbetsmän, präster, rika och fattiga.

Men resten av boken, litet mer än hälften, handlar om nationalkaraktärer. Sammanslagningen av nationella och individuella karaktärer i samma skrift kan förbrylla, men syftet är att skapa ett slags psykologisk kompetens att skilja mellan vad som är vederbörande folks seder och de enskilda individernas. När man kommer till ett land skall man veta vad som är att vänta av folket där och vad det finns anledning att vara rädd för. Men genom insikten om individernas olika karaktärstyper förstår man vad som beror på folket och vad som beror av individen. Detta resonemang låter så Barclay leda till vad vi kan kalla nationell självinsikt och vidsynthet. Ingen är så blint fäst vid sitt ursprungsland att han inte kan hitta fel i sitt fädernesland. Bort med den hejdlösa favoriseringen av den egna nationen och avunden mot andra. Låt oss erkänna våra fel och glädjas åt förtjänsterna hos andra (Barclay 86:1–10).

Barclay är alltså inte ute i något patriotiskt eller nationsförhärlikande syfte. Han är resenären som vill upplysa, uppbygga och samtidigt roa. Han följer också sin princip i beskrivningarna av de olika europeiska folken så till vida att han framhåller både fel och förtjänster, åtminstone vad gäller länderna i Västeuropa.

Teorier

Att tillskriva en främmande befolkning man kommer i kontakt med olika egenskaper torde vara en allmänmänsklig etnografisk kunskapsakt. I antiken fanns klichéer om joniers lyxbegär, kretensares lögnaktighet, numidiens trolöshet och siciliens påhittighet, om atenare som snara till vrede men lätta att blidka, om kartager som råa och melankoliska o.s.v. I 1500- och 1600-talens Europa stimulerades fabrikationen av sådana schabloner av de ökade kontakterna mellan alltmer konturfasta stater. Det blev intressant att markera skillnader mellan länder. Det kom till uttryck i kartor över Europa, i tablåer med bilder av representanter för de olika länderna och i listor över deras förmenta egenskaper. Ofta var sådana karaktäriseringar alldeles godtyckliga, men ibland var de relaterade till de antika teorierna från Hippokrates, Aristoteles och Ptolemaios om klimatets och geografins inverkan på folkens lynne.

Dessa teorier gavs under 1500-talet ny kraft av främst Jean Bodin, det senare 1500-talets viktigaste statsteoretiker. Teorierna byggde på dikotomier mellan naturgivna kvaliteter som kyla och värme, fukt och torka,

kuperad terräng och slättland och mellan mänskliga kategorier som kraft och vekhet, råhet och förfining, hantverk och teori, frihet och despotism. Motsatsparen relaterades till väderstrecken norr och söder; dessutom antogs en mellanzon där de goda blandningarna av dikotomierna frodades. Bodin antydde att Frankrike tillhörde just en sådan mellanzon. Men hans teori var inte fosterländsk och han var egentligen inte ute efter att beskriva nationerna i och för sig. Hans syfte var snarare praktiskt samhällsvetenskapligt: kunskap om folkens ”natur” var viktig för dem som skulle styra, tygla eller erövra. Det var en föreställning hämtad från Tacitus och andra antika författare som han gjorde teori av.

Barclay har inte mycket av detta. Han åsätter inte folken godtyckliga etiketter såsom skedde i de schematiska tabläerna och listorna. Inte heller har han Bodins politiska syfte. Men klimatläran förekommer i ett av de begrepp han lägger till grund för sina beskrivningar, vad han kallar ’landets ande’.

Landets ande

Med ’landets ande’, på latin *spiritus patriae* eller *regionis*, avser Barclay landets naturgivna beskaffenhet, d.v.s. de geografiska, topografiska och klimatiska omständigheterna. Denna ande, som är speciell för varje region, lägger in landets vanor och begär i människorna så snart de föds, menar Barclay. (84:16f) Landets ande är grundläggande och beständig. De för landet specifika egenskaperna förblir desamma hos varje folk genom alla förändringar i seder och tänkesätt, på samma sätt som en maträtt behåller sin fundamentala smak oavsett vilka kryddor man tillför den (84:17–20).

Inverkan av landets ande är emellertid oklar. Å ena sidan tillskrivs geografiska och klimatiska omständigheter högst rimliga effekter på landets levnadsvillkor: Italien är bergigt och hett vilket gör att skördarna torkar, medan klimatet är gynnsamt i Frankrike och England; här handlar det om yttre betingelser för ekonomi och seder. Å andra sidan åstadkommer klimatet permanenta psykiska egenskaper hos människorna. I Nederländerna – *Germania inferior* som vid den här tiden innefattade dels den holländska republiken i norr, dels de spanska Nederländerna i söder – är invånarna begivna på dryckenskap på grund av det dystra klimatet. Samtidigt gör de skiljaktiga politiska förhållandena i Nederländerna att folket i norr påtagligt skiljer sig från det i söder. I republiken är de flitiga och driftiga i handel och hantverk och äger lärda snillen. I landets södra delar däremot har den spanska överhögheten skapat en mer hovlik livsstil hos de förnåma som bland annat yttrar sig i en måttlös lust för rang och titlar (146–148).

Tidsandan

Denna politiskt betingade skillnad mellan de norra och södra Nederländerna kan hänföras till det andra av de två begrepp Barclay lanserar, nämligen tidsandan. Varje tid, konstaterar han, har sin tidsanda (*genius saeculi*) som böjer människornas sinnen mot vissa intressen och verksamheter. (80:5) Tiden genomgår cykliska växlingar: en krigisk tidsålder övergår i en fredlig, folket blir republikanskt sinnat i stället för monarkiskt, kulturen blomstrar för att sedan tyna bort i barbari. Tidsandans skiftningar illustrerar Barclay med renässanshumanisternas berättelse om bildningens skiftande historia sedan antiken. Greklands storhet bestod i skulpturens, poesins och retorikens blomstring – filosofin säger Barclay ingenting om. Den följdes av Roms glans under Augustus, sedan en begynnande förkonstling under Nero, accelererat förfall under soldatkejsarna och slutlig undergång genom folkvandringarna; därefter följde en viss uppräckning under medeltiden, men den hämmades av skolastikens sterilitet och disputationsserier. (80–84) Först renässansen – Barclay använder förstås inte våra epoktermer – har inneburit ett uppsving, kulturellt men också politiskt och militärt: krigen förs med större skicklighet igen – möjligen är Barclay ironisk här. Men snart kan det åter bära utför och en råare tidsanda följa; Barclays historieteori är cyklisk och lämnar inte utrymme för något definitivt framsteg. (84:10–12) Tidsandan är diakron: dess verkningar följer på varandra i tidsföljd och tycks gälla hela Europa. Men exemplet med den synkrona skillnaden mellan republikansk anda i de norra Nederländerna och monarkisk i de södra tyder på att tidsandan antas förklara även samtidiga förhållanden i enskilda länder.

Barclay upprepar det antika temat om cyklisk förändring som humanisterna reaktiverat och elaborerat. Men han är bland de första, möjligen den förste, att använda termen tidsanda. Den finns inte i romerskt och medeltida latin, men ordet *genius* låg i tiden och var infört i engelskan. Francis Bacon talar i *The advancement of learning* 1605 om *the literary genius of every age*, alltså den vetenskapliga andan i varje tid. Barclays term avser i första hand de historiska omständigheter som påverkar folkets lynne. Men han antyder också upplevelsen av en mer diffus, och positiv, samtidskänsla som kan relateras till hans begrepp om tidsandan; flera gånger talar han om vad som utmärker ”vår tid” och är modernt.

Det som styr tidsandan är ödet. Nedgången för grekerna berodde på att ödet flyttade någon annanstans, och förändringen till det sämre under romartiden kan inte ha åstadkommit av ”annat en helig kraft, som jag nästan vill kalla ödet (*fatum*)” (82:2). Gud och Försynen blandas inte in. Barclays historiesyn är synbarligen sekulär. Frånvaron av religionen i hans text är anmärkningsvärd, religionen var ju det stora konfliktämnet i dåtidens

Europa. Barclay hade själv skrivit mot påvens politiska maktanspråk. *Icon animorum* tillkom i glipan mellan två stora religiöst motiverade konflikter: holländarnas kamp mot Spanien, där ett stillestånd inträdde 1609, och trettioåriga kriget som började 1618. Barclay talar en passant om ”oss kristna” i motsats till turkar och judar men nämner annars inte religionen som på många håll i Europa var den avgörande identitetsgivande faktorn, viktigare än nationstillhörigheten. Sannolikt har han undvikit ämnet därför att det var så kontroversiellt. Frånvaron av Gud i hans resonemang om tidsandan kan ha samma grund, men den ligger å andra sidan i linje med det stråk av sekularitet och kosmopolitism som de antikinspirerade renässanshumanisterna etablerat inom kristendomens ram. Hur som helst är tystnaden om religionen ägnad att göra texten mindre kontroversiell.

Nationalkaraktär

Barclay använder inte ordet nationalkaraktär. Ordet *character* var i bruk, men tills vidare bara med avseende på enskilda individers egenskaper. ’Nationalkaraktär’ tycks ha fått ett genombrott med David Humes essä ”On national characters” 1748. Barclay har olika latinska ord, oftast *indoles gentis* men också *genius gentis* och *ingenium populi*. Nytt var begreppet inte. Det låg nära till hands, man hade ju tidigare talat om olika folks egenskaper. Bodins teori om vikten av att de styrande kände till folkens natur etablerade begreppet i den politiska litteraturen. Tysken Christoph Besold gav 1619 ut en skrift, *De natura populorum* (Om folkens natur), med referenser till både Bodin och Barclay.

Barclays folkbegrepp är vagt. Orden för folk är flera i texten. De står oftast för invånarna i landet, oftast *gens*, ibland *populus* (däremot inte *natio*) men kan också avse det lägre folket (*vulgus* eller *plebs*) till skillnad från de förnäma. Barclay har ofta anledning att skilja mellan de högre och lägre samhällsskikten, vilket var naturligt i ett ståndindelad samhälle. Däremot kombinerar han sällan ett nationsadjektiv med folk, d.v.s. han talar sällan om tyska, engelska eller italienska folket som kollektivsingular, utan om de olika ländernas invånare: spanjorernas seder, Frankrikes resurser och dess invånares karaktär, Italien och italienarnas lynne. Trots att karaktärsbegreppet överförts från individuella personer till folket, så blir inte folken de helgjutna subjekt med tillskriven inre karaktär som man skulle göra dem till i 1800-talets nationalistiska ideologi.

Humanitet

Ett frekvent begrepp hos Barclay är humanitet. Det är ett honnörssord, *humanitas*, snarare än ett reflekterat begrepp. Betydelsen har i hans användning

en spännvidd från medmänsklig barmhärtighet till ostentativ artighet, men den vanligaste innebörden kan översättas med förfining, d.v.s. de språkliga, sociala och moraliska kvaliteter som fordras för ett belevat och civiliserat umgänge.

Detta är den vanliga innebörden av *humanitas* under renässansen, som inte så mycket betonade den filantropiska innebörden av människovärde och jämlikhet som humanitetsbegreppet har fått i nutiden. Umgänget är viktigt; Barclay har ett begrepp, *humanitatis commercia*, utbytet av humanitet (86:13). Ordet *commercium* betyder socialt umgänge men har också sin kommersiella betydelse. Den kommersiella konnotationen är knappast en tillfällighet; på ett ställe låter han förstå att det var genom handeln som humaniteten spreds i det antika Grekland. (96:22–26) Den tanken hade framtiden för sig: sambandet mellan kommers och fredlig civilisering blev ett återkommande tema på 1700-talet. Graden av civilisering är för Barclay ett mått på humaniteten, och det är underförstått att vissa delar av världen och av Europa är mer civiliserade och humana än andra. *Humanitas* i denna betydelse är det latinska ordet för det som under 1700-talet skulle bli *civilité* och civilisation. Motsatsen till humanitet är barbari.

För modern uppfattning är språket starkt förknippat med nationalkaraktären. Herder och hans efterföljare såg i språket folkandens mest innerliga uttryck, och i nutiden är språket en identitetspolitisk faktor av stor betydelse. Också på 1600-talet var det nationella språket ett viktigt studieobjekt för de lärda som sökte sin nations ursprung i historien. Men Barclay gör ingen koppling mellan språk och nation. Han talar om språk på ett par ställen, men då gäller det latinet och inte nationalspråken: italienarna är inte så bra på att tala latin och spanjorernas ambition att skriva lärda verk på folkspråket är betänkelig.

Dessa anmärkningar skall kanske ses som utslag av godmodig satir och inte tas så allvarligt, men Barclays vurm för latinet bör också relateras till hans humanitetsbegrepp. Rätt använt latin var enligt humanistisk norm ett tecken på bildning, d.v.s. att man förhöjt sin mänsklighet genom att behärska det förebildliga latinska språket. När Galilei skrev om astronomi på italienska istället för latin ansåg Kepler det vara *crimen laesae humanitatis*, vilket inte betydde brott mot mänskligheten som det kommit att göra i modern folkrätt, utan förbrytelse mot bildningsnormen. Den åsikten vittnar om humanistiskt högmod men rymmer också ett ideal om en gemensam bildning som förenar de lärde över gränserna. Barclays markeringar till förmån för latinet kan sättas in i samma värdekomplex som Keplers mer arroganta kommentar till Galileis språkval. Barclays framställning av nationalkaraktärerna i Europa, ett projekt som innebär att han beskriver skillnaderna mellan folken, är kombinerad med en tendens

att se Europa som en världsdel av olika nationer som tillsammans ändå utgör en enhet. Latinet är symbol för den gemenskapen.

Europa

Man kan diskutera huruvida denna tendens är avsiktlig eller något som utan författarens avsikt uppstår när man skall skildra komponenterna i en större antagen enhet. I en intressant uppsats 2017 argumenterar Isabella Walser för det förra alternativet. Barclays perspektiv är paneuropeiskt, hävdar Walser; hon talar om Barclays Europa som en *unitas multiplex* (mångfaldig enhet) bestående av nationer som är olika men likvärdiga. Ordet Europa är påtagligt frekvent i Barclays text, och hans beskrivning av tidsandans förvandlingar ger bilden av ett gemensamt europeiskt kulturarv. Nationerna skildras med både förtjänster och fel, och de kompletterar varandra, ekonomiskt i någon mån, men också genom sina egenskaper. Bejakandet av diversitet och mångfald är nedlagt i Barclays sätt att närma sig sin uppgift, menar Walser: han redovisar en upplevelse av det vackra landskapet kring Greenwich i England och sluter av den att det är omväxlingen i det som behagar; om allt är likadant, blir det tråkigt, hur skönt det än var. Det är inte floderna, bergen, fälten, skogarna var för sig som förnöjer honom utan växlingen i intrycken från dessa, som livar betraktaren och förhindrar att han blir uttråkad (78:8–13). På samma sätt kan vi i folkens seder betrakta naturens rikedom där hon i människokroppen inlagt så många vanor och varierande själsyttringar (88:3–5). Detta bestämmer enligt Walser Barclays beskrivning av ett övernationellt Europa, en färgrik mosaik av skiljaktiga nationer av samma värde.

Till denna tolkning kan läggas Barclays förhållningssätt till världen utanför Europa. Stora delar av den är barbariska till sina seder eller under barbariskt styre, medan andra, som underförstås vara värda att ha kontakt med, som Persien och Kina, ligger långt bort och isolerar sig. Han avstår emellertid från att beskriva andra delar av världen; det skulle bara tillfredsställa en banal nyfikenhet och inte tillföra något till den jämförande kunskap om seder och moral Barclay är ute efter. Barclay avgränsar Europa från den övriga världen, men hans Europa-bild är inte expansionistisk eller kolonial, snarare defensiv. Turkarna är ett alltjämt ett hot som genom sina erövringar på Balkan tvingat det kvalificerade kulturutbytet (*praecipua humanitatis commercia*) mellan människor västerut (86–88).

Den bedömningen kan bekräfta bilden av Europa som en exklusiv enhet präglad av fruktbar ömsesidighet mellan beståndsdelarna. Walser har fog för sin tydning av Barclay men driver den enligt min mening för långt. När Barclay väl beskriver folken i Europa fördunklas bilden av den mång-

faldiga enhet av likvärdiga folk som de spridda programmatiska föresatserna i inledningen av hans text utlovar.

Europas folk

Vad har då John Barclay att säga om de europeiska nationernas karaktär? Han skriver utförligare om de länder han är mest bekant med, och det sammanfaller i stort sett med den relativa betydelsen av dessa länder i dåtidens Europa. Frankrike och England behandlas först, sedan Tyskland, inklusive kejsarriket och även Nederländerna, därefter Italien och Spanien. Tyngdpunktsförskjutningen i Europa från medelhavsområdet till nordväst som ägt rum under 1500-talet blir tydlig. Nationerna i öster – Ungern, Balkanområdena, Polen och Ryssland får mindre uppmärksamhet, och än mindre de skandinaviska folken i norr.

Mycket av det intressanta i Barclays skildring kommer sig av att han skriver som resenär, med en snarast turistisk blick. Flera gånger kommenteras standarden på värdshus och bostäder, vilka underförstås vara ett kriterium på graden av civilisering (fast han använder inte *humanitas* här). Beträffande Rom kommenterar han närvaron där av kolonin av unga män från andra länder som är ute på sin grand tour; de utgör en egen lands-gemenskap (*patria*) i staden. Han tyngs inte av de lärda teorierna om klimat och karaktär och uppehåller sig inte vid ländernas historiska ursprung. En del av hans omdömen om Europas folk är svåra att känna igen. Men flera kan relateras till från historien bekanta eller alltjämt levande föreställningar.

Humanitas är ett genomgående kriterium i Barclays karaktäristiker, med de nyanser i betydelsen som redan angivits: civiliseringsgrad, bildning, förfining, även modern och sofistikerad kan man lägga i ordet. Fransmännen – som överlag får de bästa vitsorden – är gästfria och välvilliga mot främlingar. De är eleganta i hållning, rörelser och gester. De visar också en hövlighet som inte är förständig och beräknande. Frankrike är en helgedom ”för mänsklig förädling” (*templum humanitatis* 94:24), konkluderar Barclay, kanske ironiskt, uttrycket ger bibliska associationer.

Tyskland å andra sidan är inte så civiliserat överallt; bostadsstandarderna är låga och levnadssättet osnyggt. Den lärda kulturen är inte sofistikerad och består mer i kvantitet än kvalitet. De skriver mer än de läser. Deras tankekraft är dunkel (*vis mentium opaca*) men stark och tål oändlig möda. Adelsmännen är inbilska och besitter föga av modern förfining (*humanitatem nostri saeculi*); språkbruket är gammaldags och åsikterna omoderna (134:27–32). Om spanjorerna heter det likaså, att deras lärdom är gammaldags och snarast barbarisk.

Men humaniteten och civiliseringen kan också vara yttre sken. Barclay

anmärker apropå italienarna att barbarisk grymhet är vanlig i länder där graden av civilisering (*humanitas*) anses vara högre, och han talar också, med antydning till kritik, om fransmännens ostentativa förfining (*humanitatis pompa*).

Delvis i kontrast till förfining och fåfång kultivering omtalas gammaldags enkelhet i seder och beteenden som dygder. Tyskarna håller på gamla seder, de är rättfram och hatar förställning och hemlighetsmakeri. Spanjorerna håller likaså fast vid gamla vanor och förfädernas lynne, och de uthärdar utan knot törst, hunger och motgångar. Prisandet av dessa dygder tillhör den antika och särskilt romerska repertoaren och står i viss motsättning till den bildade förfiningen. Den innebär också att egenskaper som främst är till finnas i befolkningens bredare lager uppskattas – här får nationalkaraktern tillfälligtvis en social dimension i en försmak av 1800-talets romantisering av det enkla folket. Den kommer till synes också apropå den mångomtalade spanska stoltheten; den förekommer i hela befolkningen, menar Barclay, som berättar en anekdot om en gammal gumma för att belägga detta.

Den mest komplexa beskrivningen ger Barclay av italienarna. De har förlorat den forna storheten från romarriket och de gamla sederna finns inte kvar. De kan förvisso vara humana och värtaliga, men när de avskyr någon döljer de sin aversion och lägger den kränkning de upplevt på minnet. Ibland är de tillmötesgående bara för att kunna hämnas. De är också lättstötta och långsinta och tål knappt skämt. I det politiskt splittrande landet är ”själarna blandade” i sin vacklan mellan begäret efter den frihet människorna alltjämt ser skenet av och den tunga makten hos de furstar de tvingats ta sin tillflykt till (58–160). Barclays ganska dystra skildring ger ett tidigt uttryck för den föreställning om *decadenza* d'Italia som skulle förstärkas under 1600-talet allt efter som Frankrike tog över rollen som förebild för Europas eliter.

Folken i östra och norra Europa behandlas mer kortfattat i ett enda kapitel. Här blir uppgifterna och omdömena mer entydigt negativa och vittnar om att han inte anser dessa utkantsområden lika civiliserade som länderna västeröver.

Det ungerska folkets lynne är svårt att bestämma eftersom landet drabbats av den turkiska erövringen och därför inte fått behålla sina seder. Lantbefolkningen är förvildad och har förlorat sin lantliga enkelhet så att man numera riskerar att bli rånad om natten. Magnaterna är rika och behåller mycket frihet trots att de lever i en monarki. Mest av allt bryr de sig om att bevaka sina privilegier (180).

Polackerna råkar illa ut i Barclays beskrivning. De lever i ett slättland där nordanvinden inte hindras av berg, om vintern fryser floderna och solen står lågt. Deras liv är hårt i ett omilt klimat, och folkets seder är inte

formade efter "vår tids behag" (*ad nostri saeculi venustatem*); sinnena är därför ibland råa (184:13). Om folkkaraktären uttalar han sig påfallande negativt. Polackerna är "födda till en grymhet och ett självsvald som de kallar frihet". Som exempel anges bruket att den som mördat någon blir skuldfri om han lägger en summa pengar på liket, en barbarisk ordning som polackerna inte lyckats göra sig av med. De skulle inte värdera mänskligt liv så lågt om de inte, drivna av sin karaktär, ansåg mord vara en lindrig förbrytelse (184:29). Barclay kommenterar också den polska adelns notoriska frihetsvurm. De inte bara hatar att vara slavar utan också att lyda under landets rättvisa och legitima lagar. Adeln har skaffat sig förmåner som gör det möjligt för dem att ostraffat skada varandra, eftersom kungen inte har rätt att tygla dem (186:1-4).

Om polackerna är försvurna åt frihetstörsten är ryssarna å andra sidan ett folk "fött till slaveri". Visserligen blir de upphetsade vid varje tecken på frihet, men om de hålls nere är de fogliga och accepterar oket. De erkänner sitt slaveri och att härskaren fritt förfogar över både människor och gods (186). Barbariet i Ryssland är kompakt. Folket är okunnigt, bara ett fåtal kan sina böner till Gud (188:4-5). De super svårt och håller kvinnorna i fångenskap. Barclay återger en makaber anekdot om en tysk invandrare som gifte sig med en rysk kvinna, som snart började sörja. Tillfrågad varför beklagade hon sig över att hon inte fick den aga varmed mannens välvilja mot kvinnorna bekräftas i Ryssland. Tysken häpnade först men gav henne sedan mer än hon begärt, så mycket att han till slut slog ihjäl henne (188:21-190:9).

Om de skandinaviska länderna har Barclay inte mycket att säga. De undgår emellertid i stort sett de kommentarer om barbari som kommer folken i öster till del. I stället, och det är intressant, erinrar han om att länderna i norr är det område varifrån stora folk, ryktbara både för sin talrikhet och sina segrar, fordom svepte ned över Europa. Cimbrer, teutoner, goter och vandaler kom därifrån och drabbade Italien, Libyen, Spanien och delar av Frankrike. Längre fram följdes de av nordmän, vilka ockuperade Britannien och förhärjade Frankrike med eld och svärd (190:11-23).

Barclay syftar här på berättelsen om det gotiska uttåget ur det folkrika Skandien ut över hela Europa – alltså det som blev huvudnumret i den svenska gotiska historiemyten under stormaktstiden – men också på senare rörelser norrifrån ned i Europa, inklusive vikingatågen. De nordiska länderna har alltså ett skräckinjagande men ändå ärofullt förflutet. Här skymtar den klassiska klimatlärans föreställning om de kraftfulla och även frihetsälskande folken i norr som genomgående i historien varit erövrare. Dock undrar Barclay ironiskt hur det kommer sig att befolkningsöverskottet som föranledde invasionerna från norr upphört och att man

numera däruppe i stället anstränger sig för att få tillskott söderifrån. Den förklaring han anger är att det var den ofruktbara jorden och frånvaron av laster som fick dem att avla många barn, vilka måste skickas ut för att finna försörjning. Men numera super de och har förlorat sin gamla alstringskraft (190:24–31).

Barclay har till sist också ett kapitel om två nationer som i hans tid var påtagligt närvarande på Europas territorium men stod utanför den kristna gemenskapen.

Turkarna är ett barbariskt folk, fastslår Barclay från början, ”fött att förstöra städer, industri och vetenskap”. Dess framgång beror mer på ”våra”, d.v.s. européernas, fel än egen förtjänst. Vad de själva åstadkommit är resultatet av barbariskt våld, en myckenhet människor och sträng disciplin (196:1–3). Barclay redogör för den turkiska expansionens historia och för olika turkiska institutioner och seder, såsom de kristna fångar som ges ämbeten men samtidigt görs till eunucker, och elitkåren janitscharerna. Barclays grundton är negativ, men han påpekar också att turkarna bygger hus åt fattiga och främlingar som en gård av mänsklig barmhärtighet. Inte heller kristna, som de brukar kalla hundar, är uteslutna från dessa mänskliga välgärningar (*opera humanae miserationis*, 204:22–28). Här används ordet human i sin filantropiska innebörd.

Judarna ägnar Barclay bara en sida. De är geografiskt spridda och saknar eget land, de är duktiga på handel och rika genom skamlöst räntetagande. Överallt är de underordnade och har därför blandade seder; till sin egen karaktär som de envist håller fast vid, har de lagt anden i det land där de är födda och bor. Barclay tycks göra en ansats att förstå judarnas situation när han säger att ett skäl för deras underordnade ställning är att de inte tillåts bära vapen och äga jord. Men han kritiserar inte detta förhållande utan gillar det och reproducerar även några negativa stereotyper om judiskt beteende (214–216).

Kommentar

Vilka reflexioner, idéhistoriska och samtidsrelaterade, föranleder ett nedslag i en historisk text som Barclays? Att artikulerade idéer om nationalkaraktärer fanns redan då, är idéhistoriskt sett ett trivialt konstaterande men inte ointressant i ljuset av att liknande tankar fått ny aktualitet i dagens Europa. Från professionell idéhistorisk synpunkt väcker texten frågor om skillnaden mellan Barclays begrepp om nationalkaraktärer och de teorier som kom med Herder och andra mot slutet av 1700-talet, då tidsandan blev till historiefilosofi och folken fogades in i mänsklighetens evolution, samtidigt som språken blev folkkaraktärens viktigast manifestation. Ett givet undersökningsobjekt är vidare Barclays inflytande. Hans

skrift kom ut i flera utgåvor och i översättningar. Polackerna publicerade 1648 en vederläggning av hans beskrivning av deras land. Kapitlet om turkarna gavs ut separat i Nürnberg 1684. Flera gånger finner man honom som sagt åberopad i svenska dissertationer från 1600-talet. Textens språkdräkt är också värd uppmärksamhet: att han skriver på latin, ett nylatin som uttrycker tidskänslan hos den tidiga moderniteten.

Ur EU-perspektiv är den mångfaldstanke som Isabella Walser identifierar hos Barclay otvivelaktigt av intresse. Föreställningen om maktbalans mellan staterna i Europa skulle ta form under 1600-talet, men den positivt fattade mångfald i seder och kultur Walser ser ansatser till är anmärkningsvärd. Dock innefattar den inte Östeuropa. De barbariska inslag Barclay pekar på i de länderna har inte någon plats i en harmonisk europeisk konsert av det slag som Isabella Walser tecknat. Barclay ansluter till, eller befinner sig snarare i början av, en negativ beskrivning av länderna i Öst som började redan på 1500-talet och som under upplysningstiden blev till en grundmurad berättelse om det annorlunda, mindre civiliserade Östeuropa.

Över huvud taget ger läsningen av Barclays text en stark förnimmelse av kontinuitet: mycket i hans beskrivningar känns igen från senare århundraden och till en del också i vårt eget. Några av hans karaktäriseringar bekräftar välbekanta tidig-moderna stereotyper. Spanjorernas stolthet synes ha varit en visa i europeiska elitkretsar. Den polska adelns frihetsbehov och obstruktion av en central statsmakt skulle under 1600-talet symboliseras av dess beryktade *liberum veto* i riksdagen, vilket ledde till landets olycka under 1700-talet. Att ryssarna var barbarer ifrågasattes knappast av någon förrän de blev en makt att räkna med under Peter den store.

Längre varaktighet har schablonen om fransmännens elegans och esprit haft. Stereotypen grundlighet och dunkelhet med åtföljande brist på finess tycks vara föregripen i omdömena om tyskarna. Om ryssarna inte längre hålls för barbarer, så ligger däremot påståendena om orientalisk despotism i Ryssland i linje med den i vår tid spridda uppfattningen att det saknas en demokratisk tradition i landet. Annars är spåren av Barclays påståenden om Europas länder mer igenkännbara i Europa före andra världskriget än i dagens, där eliterna samordnas och populärkulturen blir alltmer uniform.

Däremot känns obalanserna i dagens Europa igen i Barclays beskrivningar. Västeuropas länder är ledande, Östeuropa är, med dagens språkbruk, mindre utvecklade och Italien har förlorat sin makt. Så är det i grunden alltjämt. Turkiet var den stora skräcken på Barclays tid, idag mindre så, men ändå problematiskt. Judarna är sedan andra världskriget inte längre en stor folkgrupp i Europa, och orsaken till det är till betydande del den månghundraåriga attityd Barclay reproducerar.

Detta är en ohistorisk läsning av Barclay, eftersom den tar fasta på det i historien som är likt och bekräftar bilden av samtiden. Men kontinuitet, att strukturer trots alla förändringar finns kvar, är nu en gång en dimension av historien.

Bibliografisk not

Jag har läst Barclay i Mark Rileys moderna utgåva av *Icon animorum* (Leuven: Leuven University Press 2013). Den innefattar också den samtida engelska översättningen från 1631 av Thomas May. Sidhänvisningarna i min text avser denna utgåva, efter kolon anges ibland raden. Litteraturen om Barclay är stor, men *Icon animorum* har inte rönt mycket uppmärksamhet. Ett undantag är Isabella Walsers uppsats i *History of European Ideas* (2017): "Unitas multiplex. John Barclay's notion of Europe in his *Icon animorum* (1614)", som jag diskuterar. – Om 1500- och 1600-talets nationella schabloner, se Joep Leersen, *National thought in Europe. A cultural history* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2006) 53–65. – Jean Bodin skriver om folkens naturer i *De republica libri sex* (Francoforti: Wechelii vidua 1593) bok V: kap. 1, 767–819. – Om Zeitgeist, se *Historisches Wörterbuch der Philosophie* vol. 12, 2004, 126f. – Om religion och nation som identitetsgivare, Michael Maurer, "Nationalcharakter in der frühen Neuzeit. Ein mentalitätsgechichtlicher Versuch", i *Transformation des Wirgefühls Studien zum nationalem Habitus*, hg. von R. Blomert, H. Kumics & A. Treibel (Frankfurt a.M.: Suhrkamp 1993). – Uppgiften om Keplers kommentar till Galileis språkval ges av E.J. Dijskterhuis, "Talstrijd in de geschiedenis der wetenschap", i *De Gids, Algemeen cultuel maandblad* 122 (1959): 1, 311, 321. – För en sammanfattning av europeiskt resande på 1500- och 1600-talen, se Ola Winberg, *Den statskloka resan. Adels peregrinationer 1610–1680* (Uppsala: Uppsala universitet 2018) 39–50. – Om synen på Östeuropa under 1700-talet, Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe. The map of civilisation on the mind of the enlightenment* (Stanford: Stanford University Press 1994).